

Валгина Н. С. Синтаксис современного русского языка. М., 1973; Современный русский литературный язык / Под ред. П. А. Леканта. М., 1982; Скобликова Е. С. Современный русский язык: синтаксис простого предложения. М., 1979.

⁵ Гл.: Ломтев Т. П. Грамматика белорусского языка. Мн., 1956; Кротевич Е. В. Члены предложения в современном русском языке. Львов, 1954; Руднев А. Г. Синтаксис современного русского языка. М., 1968; Мухин А. М. Структура предложений и их модели. Л., 1968; Русская грамматика. Т. 2: синтаксис. М., 1980; Кручинина И. Н. Обращение // Русский язык: энциклопедия. М., 1979.

⁶ Гл.: Потеня А. А. Из записок по русской грамматике. Т. 1—2. Харьков, 1888; Ключаў Г. Н., Юрэвіч А. Л. Сучасная беларуская пунктуацыя. Мн., 1972; Беларуская граматыка. Ч. 2: сінтаксіс. Мн., 1986.

⁷ Русская грамматика. Т. 2: синтаксис. С. 163.

⁸ Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении. С. 407.

А. Г. ТАРАСЕВИЧ

КАТЭГОРЫЯ *бачнага/нябачнага* Ў ЛІРЫЦЫ М. БАГДАНОВІЧА

Як адзначаў Р. Якабсон, «у разнастайнай сімволіцы паэтычнага твора мы знаходзім сталыя, арганізуючыя, цэментуючыя элементы, якія з'яўляюцца носьбітамі адзінства ў шматлікіх творах паэта, элементы, якія накладваюць на гэтыя творы адбінат паэтычнай асобы. У стракатую вязь паэтычных матываў... гэтыя элементы ўносяць цэласнасць індывідуальнай міфалогіі паэта»¹.

У шэрагу ўстойлівых семантычных апазіцый, што складаюць сэнсавое ядро лірыкі М. Багдановіча, адметная роля належыць апазіцыі *бачнае/нябачнае*. Пры ўсёй відавочнасці адносінаў *вочы* → *бачнае/нябачнае* ў рэальным увасабленні яны «аказваюцца даволі складанымі і шматварыянтнымі. Як і ў іншых семіятычных апазіцыях і адносінах, на ўзроўні рэалізацыі адбываюцца адхіленні і парушэнні правілаў»².

Так, у лірыцы М. Багдановіча выяўляюцца наступныя нестандартныя рэалізацыі аналізуемай апазіцыі.

1. Бачанне пры пэўных умовах.

1. Бачанне ў пэўным месцы (з пэўнага ракурсу). Параўн.:

З нізкага берагу дно акіяна вачам недаступна,—

Глуха укрыла яго сіняя цемень вады.

Але ўзбярыся ўгару на вяршыну прыбрэжнай страмніны,—

Кожны каменьчык на дне, пэўна, пабачыш ты стуль.

(Пентаметры),

дзе найбольш істотнымі, на нашу думку, з'яўляюцца наступныя моманты: а) прасторавая адноснасць *бачнага/нябачнага* (нябачнае з аднаго ракурсу можа стаць бачным з іншага); б) сувязь апазіцыі *бачнае/нябачнае* з супрацьпастаўленнямі *верх/ніз* (прадстаўленым у тэксце экспліцытна) і *светлы/цёмны* (з экспліцытна прадстаўленым другім членам).

2. Бачанне ў пэўны час. Параўн.:

Не блішчыць у час змяркання і ў глыбокай цемні ночы

Дыямент каштоўны,

Але белым днём красою нам чаруе, вабіць вочы

Блеск яго цудоўны.

Бо калі на гэты камень упадзець праменне сонца,

Ураз ён блісне дзіўна

І вясёлкавыя іскры рассыпаць пачне бясконца

Ярка, пераліўна.

Так здаецца ў змроку ночы цёмным і народ мой родны;

Бедны і няшчасны;

Але, як устане сонца, ўраз прачнецца дух народны

І засвеціць ясна!

Зноў у якасці прыныпова важных неабходна адзначыць ідэі: а) тэмпаральнай адноснасці *бачнага/нябачнага*; б) сувязі апазіцыі *бачнае/нябачнае* з супрацьпастаўленнямі *дзень/ноч* і *светлы/цёмны* (варыянт *сонца/змярканне*).

II. Бачанне, якое залежыць ад суб'екта. Параўн.:

Кінь вечны плач свой аб старонцы!

Няўжо жа цёмнай ноччу ты

Не бачыш, што глядзіцца сонца

У люстэрка — месяц залаты?

Не згасла сонца! Сонца глянё,

Усіх падыме ада сна.

Ён, гэты дзень, яшчэ настане,—

І ачуняе старана!

Я пад яе зімай маскай —
 Пад снегам — бачу твар вясны,
 І веє верш мой дзіўнай казкай,
 І ясны ён, як зорак сны.

У гэксце выразна супрацьпастаўлены аднесенае да другой асобы нябачанне (параўн. *ты//не бачыш* — у першым катрэне) і аднесенае да першай асобы бачанне (параўн. *я... бачу* — у трэцім). На лексічным узроўні супрацьпастаўленне бачання/нябачання рэалізуецца ва ўжыванні шэрагу антанімічных пар назоўнікаў³ (у адным выпадку выкарыстана ад'ектыўная форма): *ноч/дзень, месяц/сонца, зіма (зімовы)/вясна, маска/твар*, а таксама (*твой*) *плач* /(*мой*) *верш*. Калі для «ты» бачныя толькі першыя члены прыведзеных апазіцый, то «я» бачаць і тыя, і іншыя, прычым першыя выдавочным чынам рэпрэзентуюць знешні, павярхоўны, а другія — унутраны, сапраўдны бок рэчаў. Неабходна таксама адзначыць, што абодвух супрацьпастаўленых у гэксце светаў (умоўна кажучы, свету «я» і свету «ты») датычыцца слова *сон*; параўн. цікавую заўвагу А. П. Рыфціна аб снe як сувязным зв'язе паміж светам бачным і нябачным у міфалагічнай свядомасці⁴.

III. Бачанне «асаблівым зрокам» («унутраны зрок = веданне»⁵).

На першы погляд імплікацыя бачанне → веданне/няведанне такая ж простая, як і імплікацыя вочы → бачнае/нябачнае: сувязь бачання і ведання як быццам бяспрэчная і са звычайнага і з навуковага пункту гледжання. Так, лінгвістычна яна лёгка верыфікуецца, у прыватнасці, агульнасцю этымалогіі дзеясловаў *видѣти* і *вѣдѣти* (з аднаго індаеўрапейскага кораня ў рознай агаласоўцы — **veid-* і **void-* адпаведна), шырока распаўсюджанай матывацыяй так званай інтэлектуальнай лексікі семантыкай успрымання органамі зроку (параўн. сінкрэтычнае суіснаванне перцептыўнага і рацыянальнага значэнняў у старабеларускіх дзеясловаў *бачити, вейзрети, видети, глянути, дозрети, обачити* і інш., наяўнасць адпаведных лексіка-семантычных варыянтаў у семантычнай структуры сучасных беларускіх дзеясловаў *бачыць, назіраць, разглядаць* і пад.⁶).

Па сутнасці, натуральнай перадумовай апастэрыёрнага ведання з'яўлялася бачанне ў прыведзеных тэкстах. Але філасофска-паэтычная канцэпцыя М. Багдановіча прадугледжвае і магчымасць прынцыпова іншых суадносін паміж бачаннем і веданнем: можна не бачыць (фізічным зрокам), але ведаць (= бачыць асаблівым, унутраным зрокам):

Халоднай ноччу я ў шырокім, цёмным полі
 Каля агнішча лёг і сціхнуў у паўсне.
 Агонь усё слабеў... урэшце знік паволі...
 І ўраз зрабілася вясёла неяк мне!..

Хай, шэры попел, ты агнішча ўсё сабою
 У нядоўгі час здалеў, як рызаю, пакрыць, —
 Я ведаю, што там агонь дрыжыць пад ёю,
 Я ведаю, што там чырвоны жар гарыць...

Хай чарада гадзін панурых, нудных, шэрых,
 Як попел, на душу мне клалася ўвесь час,
 Хаваючы сабой агонь гарачай веры, —
 Хай не відаць яго... а ўсё ж ткі ён не згас!

Сэнсавас напружанне паміж палюсамі бачання і ведання ствараецца ў першую чаргу дзякуючы паслядоўнаму звязванню ідэй бачання (параўн. *хай не відаць яго* — ў трэцім катрэне) і ведання (параўн. два анафарычныя *я ведаю* — ў другім) з супрацьлеглымі членамі антанімічных пар прыметнікаў (у адным выпадку ў сістэму супрацьпастаўлення ўключаецца прэдыкатыў), якія ўваходзяць у лексіка-семантычныя палі колеру, эмацыянальнага стану, тэмпературы:

бачанне (фізічны зрок) = цёмны, шэры = пануры, нудны, шэры = халодны
 веданне (унутраны зрок) = чырвоны вясёла гарачы

(алаапазіцыі *цёмны/чырвоны, шэры/чырвоны*, на нашу думку, могуць быць інтэрпрэтаваны ў даным выпадку як антанімічныя дзякуючы прагматычнаму кампаненту свайго значэння, а таксама свайму спецыфічнаму статусу ў культуры⁷). У сувязі з матывам унутранага зроку параўнайце наогул, як відаць, надзвычай важную для паэта ідэю — каб

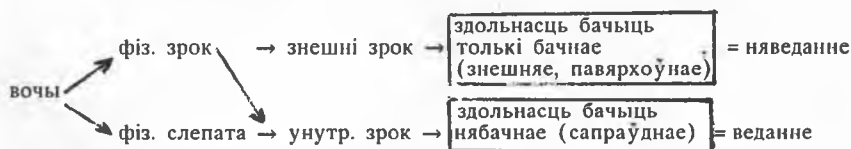
пабачыць сапраўдную карціну свету, трэба глядзець душой і ў душы:

Не, зорка, мне было не больна,
Бо бачыла адно душа,
Як ты свяжа і хараша,
Як рада ты жыццю нявольна...
(Вераніка);
...Вы, панове, хоць і бачыце далёка,
Загляніце ў душы — студні са слязамі.
(Вы, панове, пазіраеце далёка...).

IV. Фізічная слепата = веданне.

Калі відавочна, што фізічнае бачанне не заўсёды з'яўляецца перадумай вядання, то справядліва і адваротнае сцвярджанне: фізічная слепата не значыць няведання. «Маты ўнутраны зрок = веданне... прыводзіць да тэмы перавагі ўнутранага зроку перад знешнім і адсюль — да перавагі слепаты»⁸. Параўн. класічны трыялет М. Багдановіча «Калісь глядзеў на сонца я...», які ў гэтым аспекце, безумоўна, можа інтэрпрэтавацца ў самым шырокім культурным кантэксце з улікам, напрыклад, міфалагемы сляпога песняра-прарока (параўн. таксама міфалагему Эдыпа), ідэі атаясамлення мудрасці з фізічнай слепатой у элінскай культуры, рэканструяванай асляпляючай функцыяй Муз⁹.

Такім чынам, рэалізацыю апазіцыі *бачнае/нябачнае* і яе сувязь з *веданнем/няведаннем* у філасофска-паэтычнай канцэпцыі М. Багдановіча можна паказаць наступным чынам:

Апрача прызнання безумоўнай рэлевантнасці апазіцыі *бачнае/нябачнае* і выяўлення спецыфікі яе рэалізацыі ў творчасці М. Багдановіча, аналіз тэкстаў дазваляе сцвярджаць, што лексічная структура шэрагу твораў паэта можа быць інтэрпрэтавана як складаная сістэма супрацьпастаўленняў, пабудаваная пры актыўным выкарыстанні патэнцый лексічнай антаніміі. Гэта вядзе да «празмернай арганізаванасці» і «стварае адначасова новую інфармацыю; паведамленне ўзбагачаецца інфармацыяй, прадметам якой з'яўляецца яно само»¹⁰.

Набор апазіцый, выяўленых намі ў творах М. Багдановіча, у значнай частцы супадае з наборам апазіцый, выяўленых пры рэканструяванні старажытнаславянскай мадэлі свету — параўн.: *верх/ніз, светлы/цёмны, белы/чорны, дзень/ноч, сонца/месяц, вясна/зіма*. Магчыма, гэты факт таксама заслугоўвае ўвагі і мусіць стаць прадметам спецыяльнага аналізу.

¹ Я ко б с о н Р. Работы по поэтике. М., 1987. С. 145.

² Ц и в ъ я н Т. В. // Балканіка. М., 1979. С. 201.

³ Тут і далей у адпаведнасці з задачай артыкула не праводзіцца дыферэнцыяцыя агульнамоўнай і кантэкстуальнай антаніміі.

⁴ Р и ф т и н А. П. // Уч. зап. Ленинградского гос. ун-та. Сер. филол. наук. 1946. Вып. 10. С. 139.

⁵ Ц и в ъ я н Т. В. Названая праца. С. 204.

⁶ Г л.: Р у д э н к а А. М. // Беларуская лінгвістыка. Мн., 1991. Вып. 39. С. 44 і наст.

⁷ Аб рэалізацыі апазіцыі *светлы/цёмны* ў выглядзе *белы/чорны* ці *чырвоны/чорны* гл.: И в а н о в В. В., Т о п о р о в В. Н. Славянские языковые моделирующие семиотические системы. М., 1965. С. 138—139.

⁸ Ц и в ъ я н Т. В. Названая праца. С. 206.

⁹ Г л.: А в е р и н ц е в С. С. Поэтика ранневизантийской литературы. М., 1977. С. 53—54; Т о п о р о в В. Н. // Славянское и балканское языкознание. М., 1977. С. 42 і наст.

¹⁰ С л а в и н ь с к и й Я. // Структурализм: за и против. М., 1975. С. 263.